

Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán

A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE

SZERKESZTETTE

Benkő Loránd

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Bevezetés</i> (Írta Bárczi Géza)	5
A szinkronikus és a diakronikus nyelvvizsgálat	7
A nyelvtörténet összefüggése a társadalom történetével	8
A nyelvi változások mibenléte	10
A nyelvjáráások és az irodalmi nyelv	13
A magyar nyelvtörténet korszakai	17
 <i>A magyar nyelvtörténet forrásai és felhasználásuk módszere</i> (Írta Benkő Loránd)	 21
A) A rokon nyelvek	23
B) Az idegen nyelvek	27
C) A nyelvemlékek	30
1. A nyelvemlékek általános jellemzői	31
A nyelvemlékek jellege	31
A nyelvemlékek keletkezési ideje	33
A nyelvemlékek helyhez kötése (lokalizációja)	36
2. A kéziratos nyelvemlékek	38
a) A szórványemlékek	38
A szórványemlékekről általában	38
A külföldi szórványemlékek	38
A hazai szórványemlékek	40
b) A kéziratos szövegemlékek	43
A szövegemlékekről általában	43
A korai (kis) szövegemlékek	44
A kódexek	45
A világi tárgyú szövegemlékek	48
c) A szó- és kifejezőkészlet kéziratos emlékei	50
Általános tudnivalók	50
A glosszák	51
A kéziratos szójegyzékek	52
A kéziratos szótárak	53

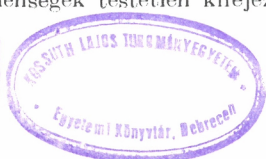
3. A nyomtatott nyelvemlékek	54
a) A nyomtatott szövegemlékek	54
A könyvnyomtatás termékeiről általában	54
A vallásos tárgyú nyomtatott szövegemlékek	56
A világi tárgyú nyomtatott szövegemlékek	57
b) A szó- és kifejezőkészlet nyomtatott emlékei	58
Általános tudnivalók	58
A nyomtatott szójegyzékek	59
A nyomtatott szótárak	60
A szólásgyűjtemények	62
4. A nyelvemlékek nyelvi sajátosságai	63
a) A nyelvemlékek írása	63
Az előbeszéd és az írás viszonya	63
A magyar helyesírás általános fejlődése	64
Nyelvemlékeink hangjelölése	67
A nyelvemlékek helyesírásának egyéb sajátosságai	70
b) Az egy személytől származó nyelvemlékek nyelvi problémái	72
A nyelvjárás-keveredés hatása a szerzők nyelvére	72
Az irodalmi norma hatása a szerzők nyelvére	74
c) A különböző személyektől származó nyelvemlékek problémái	77
A másolt (diktált) kéziratok nyelvi sajátosságai	77
A nyomtatványok nyelvi sajátosságai	80
D) A régi magyar nyelvkönyvek	81
E) A mai magyar nyelv	84
A mai magyar köznyelv vallomása	85
A mai magyar nyelvjárások vallomása	87
F) Az általános nyelvészet tanúságtétele	91
<i>Hangtörténet</i> (Írta Bárczi Géza)	95
A) Általános kérdések	97
B) Az ősmagyar kor hangváltozásai	101
1. A mássalhangzók története	101
A finnugor mássalhangzó-rendszer	101
Az ősmagyar kori változások	101
2. A magánhangzók története	106
A finnugor alapnyelv magánhangzói	106
Az ősmagyar kori változások	107
C) A nyelvemlékes kor hangváltozásai	111
1. A mássalhangzók története	111
a) A nyelvemlékes kor hangfejlődésének alapjai	111
A mássalhangzó-rendszer az ómagyar kor kezdetén	111
A hiányzó mássalhangzók	112

b)	A mássalhangzók minőségi változásai	115
	A vokalizáció	115
	A képzés helyének eltolódása	117
	A palatalizáció	119
	A depalatalizáció	121
	Az affrikálódás	122
	A dezaffrikálódás	123
	A spirantizálódás	124
	A zárhangúsodás	124
	A zöngésülés	124
	A zöngétlenülés	125
	Asszociációs változások	125
c)	A mássalhangzók mennyiségi változásai	129
	A mássalhangzók kiesése	129
	A mássalhangzók betoldódása	131
	A mássalhangzók nyúlása	132
	A mássalhangzó-torlódások és feloldásaik	134
d)	A mássalhangzó-rendszer fejlődésének áttekintése	137
2.	A magánhangzók története	143
a)	A magánhangzó-rendszer az ómagyar kor kezdetén	143
b)	A szóvégi rövid (sorvadó) magánhangzók története	146
c)	Az egyszerű magánhangzók minőségi változásai	147
	A nyíltabbá válás	148
	A zártabbá válás	153
	A labializáció	155
	A delabializáció	159
	A palatalizáció	160
	A hasonulás	160
	Az elhasonulás	161
d)	Az egyszerű magánhangzók mennyiségi változásai	163
	A nyúlás	163
	A rövidülés	166
	A kétnyíltszótagos tendencia	167
	A hanghézag	168
e)	A kettőshangzók	169
	Az illabiális utótagú ómagyar kettőshangzók	169
	A labiális utótagú ómagyar kettőshangzók	170
	Az újabb kettőshangzók	175
f)	A magánhangzó-rendszer fejlődésének áttekintése	176
<i>A nyelvi jelek története (Írta Benkő Loránd és Berrár Jolán) .....</i>	<i>181</i>	
I. A nyelvi jelek (osztályaik és rendszereik) kialakulása	185	
II. Szótörténet	193	
A) A szófajok története (Írta Berrár Jolán)	193	

1. Általános kérdések	193
A szófajok természete	193
A kettős szófajú szók	195
A szófaji változások	197
2. A fogalomjelölő szófajok	201
Az igék	201
A főnevek	202
A melléknevek	203
A számnevek	204
A határozószók	205
Az igenevek	206
3. Egyéb szófajok	207
A névmások	207
Az indulatszók	211
A viszonyszók	211
<i>B) A szóelemek alaktörténete (Írta Berrár Jolán) .....</i>	<i>212</i>
1. Általános kérdések	212
A szóalakok elemezhetősége	212
A szóelemek és szóalakok változásai	214
2. A tőtípusok	216
A tőtípusokról általában	216
A tőtípusok eredete	218
Az ómagyar kor előtti szótövek	219
A többváltozatú tövek	220
Analógiás változások	227
Az egyváltozatú tövek	228
3. A toldaléktípusok	229
<i>C) A szavak jelentéstörténete (Írta Berrár Jolán) .....</i>	<i>235</i>
1. A jelentés terjedelmének bővülése és szűkülése	235
A jelentés terjedelme és tartalma	235
A jelentésbővülés	237
A jelentésszűkülés	238
2. Az érintkezésen és hasonlóságon alapuló átvitelek	241
A valóságalelemek érintkezése és hasonlósága	241
Az érintkezésen alapuló átvitelek	242
A hasonlóságon alapuló átvitelek	243
Néhány többtémű jelentésváltozás	245
3. A jelentésváltozások okai és hatásai	247
A jelentésváltozások okai	247
A régi és az új jelentés viszonya	249
4. A szóhangulat változása	251
5. A szókészlet szemantikai csoportjai	255

D) A magyar szókészlet eredete (Írta Benkő Loránd)	259
1. Általános kérdések	259
A szókészlet kialakulásának okai és körülményei	259
A szókészlet eredetbeli rétegződése	261
2. Az ősi szókészlet	269
Őstörténeti kérdések	269
Ősi szavaink alaktani felépítettsége	271
Az ősi szókészlet időbeli rétegződése	273
Ősi szavaink fogalmi csoportjai	274
Az ősi szavak szerepe szókészletünk kialakulásában	276
3. Az idegen eredetű szókészlet	278
α) Az iráni jövevényszavak	278
A régebbi ős- és óiráni jövevényszavak	278
A későbbi iráni (alán, perzsa stb.) jövevényszavak	279
β) A török jövevényszavak	280
A honfoglalás előtti, ótörök jövevényszavak	280
A honfoglalás utáni (kun-besenyő és oszmán-török) jövevényszavak	283
γ) A szláv jövevényszavak	285
δ) A német jövevényszavak	289
ε) A latin jövevényszavak	293
ζ) Az újlatin jövevényszavak	296
A francia jövevényszavak	297
Az olasz jövevényszavak	297
A román jövevényszavak	299
η) A nemzetközi műveltségyszavak	300
Általános kérdések	300
A vándorszavak	303
A modern nemzetközi szavak	304
θ) A tükörszavak	305
4. A belső keletkezésű szókészlet	307
a) A szóteremtéssel keletkezett szavak	307
α) Az indulatszók	307
β) A hangutánzó szavak	309
γ) A hangfestő szavak	312
b) A szóalkotással keletkezett szavak (Írta Berrár Jolán)	316
α) A képzett szavak	316
A képzett szavak mint a szókészlet elemei	316
A képzők jelentése	317
A képzők keletkezése és elavulása	321
A képzők fő csoportjai	329
β) Az összetett szavak	333

γ) A ritkább szóalkotásmódokkal keletkezett szavak	340
A szórövidítés és a rövidítéses továbbképzés	340
A ragszilárdulás	341
Az elvonás	342
A szóhasadás	344
A szóvegyülés	347
δ) A mesterséges szóalkotás	348
A mesterséges szóalkotásról általában	348
A nyelvújítás	349
Mai nyelvünk mesterséges szóalkotása; a mozaikszók	350
E) A magyar szókészlet fejlődésének jellemző vonásai (Írta Benkő Loránd)	351
1. Szerkezeti (strukturális) változások	352
Az alaki szerkezet változásai	352
A származási kategóriák alakulása	356
A jelentésbeli változások	358
2. Helyzeti (funkcionális) változások	361
A szókészlet történetének nyelvjárási problematikája; a szóföldrajzi változások	361
A szakszókincs történeti fejlődése	368
Nemzeti nyelvünk szókincsének kialakulása	371
F) A magyar tulajdonnevek története (Írta Benkő Loránd)	374
α) A tulajdonnevekről általában	374
β) A személynevek	378
γ) A földrajzi nevek	384
III. Mondattörténet (Írta Berrár Jolán)	389
A) A viszonyító eszközök története	389
1. A viszonyszók	390
A módosítószók	390
A kötőszók	391
A névutók	395
Az igekötők	397
A névelők	398
2. A jelek és a ragok története	400
a) A névszók paradigmája	400
A névszójelek	400
A névszóragok	403
A névszóragozási rendszer kialakulása	409
b) Az igék paradigmája	413
Az igejelek	413
Az igeragok	415
Az igeragozási rendszer kialakulása	419
3. A mondattani jelenségek testetlen kifejezőeszközeinek története	425

B) A szintaktikai szerkezetek története	429
1. Az alany és az állítmány	429
2. Az alárendelő szerkezetek	432
a) Az alanyos szerkezetek	432
b) A tárgyias szerkezetek	433
c) A határozós szerkezetek	437
A határozós szerkezetekről általában	437
A helyhatározós szerkezetek	441
A helyhatározó továbbfejlődései	442
Az időhatározós szerkezetek	444
Az időhatározó továbbfejlődései	445
Az állapothatározós szerkezetek	445
A módhatározós és a vele rokon szerkezetek	446
Az okhatározós szerkezetek	448
A célhatározós szerkezetek	449
d) A jelzős szerkezetek	450
A minőség- és mennyiségjelzős szerkezetek	450
A birtokos jelzős szerkezetek	453
3. A mellérendelő szerkezetek	455
C) A mondat típusok története	457
1. A mondatfajták	457
2. A mellérendelő összetett mondatok	461
3. Az alárendelő összetett mondatok	467
a) Az alárendelő összetett mondatokról általában	467
b) A mondatrészkifejtő mellékmondatok	469
Az állítmányi mellékmondatok	469
Az alanyi mellékmondatok	469
A tárgyi mellékmondatok	470
A határozói mellékmondatok	470
A jelzői mellékmondatok	473
c) A sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok	474
A következményes mellékmondatok	475
A hasonlító mellékmondatok	478
A feltételes mellékmondatok	481
A megengedő mellékmondatok	483
<i>A magyar nyelvtörténet összefoglaló áttekintése (Írta Bárczi Géza) .....</i>	<i>487</i>
1. Az előmagyar kor	489
A magyar nyelv eredete, rokonsága	489
A finnugor őshaza	490
A finnugorság ősműveltsége és nyelve	491

7205

2. Az ősmagyar kor	496
Az első fontos környezetváltozás: az Urál vidéki őshaza	496
A vándorlások kora	497
A magyar nyelvtani rendszer kialakulása	500
A hangrendszer	502
A nyelvjárások	502
3. Az ómagyar kor	503
Új viszonyok a honfoglalás után	503
Az írásbeliség	506
A szókincs	507
A nyelvtani rendszer	512
A hangrendszer	517
Az ómagyar kor nyelvi fejlődésének értékelése	518
A nyelvjárások	519
Az írott nyelv	520
4. A középmagyar kor	523
Közállapotaink	523
Az irodalmi nyelv kezdetei	527
A helyesírás	531
Hangváltozások az irodalmi nyelvben	531
Az irodalmi nyelv szókészletének gyarapodása	532
A nyelvtani szerkezet	536
A nyelvjárások	540
Összefoglalás	540
5. Az újmagyar kor	542
A magyar művelődés helyzete a felvilágosodás korában és a reformkorban	542
A magyarság életsorsa a szabadságharctól napjainkig	547
A nyelvújítás	551
A szókincs természetes gyarapodása	558
A nyelvi egység ügye a felvilágosodás korában és a reformkorban	563
A helyesírás	565
Hangtani kérdések	567
A nyelvtani szerkezet fejlődése	569
A nyelvjárások	575
Mai nemzeti nyelvünk	576
<i>Függelék: A magyar nyelvtörténeti kutatások történetének vázlatja (Írta Bárczi Géza)</i>	581

Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. A kiadásért felel: dr. Ábrahám István vezérigazgató. Raktári szám: 41 008.
Felelős szerkesztő: Simonyi Pálné. Utánnomásra előkészítette: Mitrovics Réka. Műszaki vezető: Héjjas Mária igazgatóhelyettes. Műszaki szerkesztő: Wéber Andrea. Terjedelem: 53,63 (A/5) ív. 8. kiadás, 1994.
Nyomtatta és kötötte a Dabas-Jegyzet Kft. Felelős vezető: Marosi György ügyvezető igazgató. Munkaszám: 94-0499